

VILNIAUS PIJORŲ SPAUSTUVĖS UŽSIENIO AUTORIŲ LEIDINIAI

IRENA JACKEVIČIENĖ

Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyrius
Universiteto g. 3, 2734 Vilnius, Lietuva

Vilniaus pijorų spaustuvė apibūdinama kaip viena iš geriausių, palikusių bene ryškiausią pėdsaką XVIII a. antrosios pusės Lietuvos kultūroje¹. Iš šiuo laikotarpiu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje ilgiau ar trumpiau veikusių spaustuvių tik Vilniaus akademijos spaustuvė savo produktyvumu aplenkė Vilniaus pijorų spaustuvę, kitos LDK spaustuvės nepasižymėjo produkcijos gausa². Vilniaus pijorų spaustuvė savo veiklą pradėjo 1754 metais – tada, kai visą Europą jau buvo užvaldžiusios tikėjimo mokslu bei naujomis žmogaus galimybėmis idėjos. Nors XVIII amžiaus Europa pagal atskirų valstybių išsivystymo lygį nebuvo vienalytė, tačiau ir Lenkija, ir Lietuva, kad ir gerokai atsilikusias nuo pirmaujančiųjų valstybių³, vis dėlto buvo tos Europos dalis, ir klestinčiose valstybėse gimusi nauja pasaulėžiūra pamažu pasiekė Abiejų Tautų Respubliką. Šalyje vykstančios politinės, ekonominės ir kultūrinės reformos lėmė glaudesnius ryšius su Vakarais, kurių XVIII šimtmečio devizas – Horacijaus žodžiai *Sapere aude* (lot. išdrįsk būti protingas) – buvo priimtinas ir Lietuvos bei Lenkijos valstybei.

XVIII a. idėjos nulėmė tai, kad didžiulę reikšmę imta teikti žmogaus lavinimui ir švietimui. Pagrindinis Pijorų ordino tikslas – šviesti ir katalikiška dvasia auklėti jaunimą – atitiko XVIII šimtmečio keliamus reikalavimus. Didžiųjų švietimo reformų pradininkas Stanislovas Konarskis 1753 m. išspausdintame Lenkijos pijorų provincijos mokykloms skirtame rinkinyje pažymėjo, kad labai svarbu auklėti ir mokyti jaunimą, raginant jį skaityti geras knygas ir ugdyti jo polinkį skaityti ne bet kokias,

¹ *Kawecka-Gryczowa A.* Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku. Wrocław ; Kraków, 1959. Z. 5, s. 199; *Żbikowska-Migoń A.* Książka naukowa w kulturze polskiego Oświeceni. Warszawa ; Wrocław, 1977. S. 43; [Petruskienė I.] Pijorų spaustuvė // *Knygotyra* enciklopedinis žodynas. Vilnius, 1997. P. 291.

² Vilniaus akademijos spaustuvė (1575–1773) iki XVIII a. pabaigos išspausdino 611, Vilniaus pijorų spaustuvė (1754–1736) tuo pačiu laikotarpiu – 320, Vilniaus bazilijonų spaustuvė (1628–1839) – 191, Radvilų Nesvyžiaus spaustuvė (1750–1791) per visą savo veiklos laikotarpį – 70, Vilniaus pranciškonų spaustuvė (1671–1781) – 99 spaudinius.

³ Lenkijos ir Lietuvos valstybės pajamos XVIII amžiuje buvo daugiau kaip 30 kartų mažesnės už Prancūzijos, apie 10 kartų mažesnės negu Austrijos. Ypač skaudžiai, gal kiek ir perdėtai savo valstybės atsilikimą nuo kitų Europos šalių išgyveno „didieji reformatoriai“ Stanislovas Konarskis, Stanislovas Staszičius ir kt. S. Staszičius yra parciškęs, kad Lenkija yra dar tik XV amžiuje, o visa Europa jau bebaigianti aštuonioliktąjį. Žr.: *Wandycz P. S.* Laisvės kaina. Vilnius, 1997. P. 110, 112.

bet moralės, politikos, istorijos, literatūros ir kitokių mokslų knygas. Švietimo reformai apimant vis platesnius visuomenės sluoksnius, ne visų mokslų knygas buvo suksubta parengti naudojantis vietinės šviesuomenės pajėgomis. Kaip teisingai buvo pastebėta XVIII a. pabaigos lenkų literatūriniame laikraštyje *Monitor*, *žmonijos mokslai ir išradimai plinta Lenkijoje. Jau randasi sąmoningų ir mokytų žmonių, bet jų yra dar mažiau, negu reikia*⁴. Susiklosčius tokiai situacijai, į pagalbą buvo pasitelkti vertimai kaip geriausia priemonė norint greičiau įveikti kultūrinį šalies atsilikimą ir kaip trumpiausias kelias siekiant aprūpinti rinką pageidaujamos knygomis. Europos autorių mintys, kurioms jau darė įtaką Šviečiamoji epocha, galėjo padėti vykdyti intelektualiojo judėjimo atgimimo programą. Buvo verčiami ir iškilų epochos mokslininkų bei literatų darbai, ir antrarūšė literatūra, šiandien jau užmiršta, tačiau tuo metu buvusi labai populiari – tai rodo vienos ar kitos knygos spausdinimo geografija ir nevienkartiniai leidimai.

Šiame straipsnyje apžvelgiamas Vilniaus pijorų spaustuvės XVIII a. verstinių leidinių repertuaras⁵, atskleidžiantis, kokių užsienio autorių kūriniai tuo laiku tapo prieinami Lietuvos skaitytojui, kokių mokslo šakų knygų parengėjų trūko, iš kokios kalbos ir kodėl buvo daugiausia vertimų, kokie žmonės tuo metu ėmėsi versti ir koks buvo jų pasirengimas.

XVIII a. išryškėjo dvi skaitytojų grupės. Viena – magnatai, mokslininkai, literatai, aukšto rango dvasininkai, mokslingi žmonės, kurių bibliotekose dominavo knygos lotynų ir užsienio kalbomis. Jie aktyviai ar pasyviai dalyvavo Europos kultūriniame ir moksliniame gyvenime, mokėjo užsienio kalbų, daug keliavo. Kita skaitytojų grupė – riboto išsilavinimo žmonės, negalintys skaityti originalų. Būtent jie ir buvo tiesioginis vertimų adresatas. Į tokį skaitytoją orientavosi ir Vilniaus pijorų spaustuvė, leisdama įvairių užsienio autorių vertimus. Tačiau, kaip rodo verstų knygų pratarmės, kurias parašydavo vertėjai, buvo tikimasi ir labiau išsilavinusių, mokančių užsienio kalbų skaitytojų dėmesio – tai jiems būdavo skiriamos pratarmėse surašytos pastabos apie vertimą ir teksto pataisas.

Vilniaus pijorų spaustuvėje spausdintus užsienio autorių kūrinių vertimus pagal tikslumą sąlygiškai galima suskirstyti į keturias grupes: tikslūs vertimai; vertimai, pritaikyti Lietuvos skaitytojui⁶ ir papildyti vertėjo pastabomis; dėl įvairių priežasčių (moralinių, ideologinių ir kt.) sutrumpinti vertimai; laisvi vertimai, kai vertėjas pasinaudoja kokio nors užsienio autoriaus darbu ir knygoje net nenurodo jo pavardės. Toks vertimas buvo itin būdingas literatui, aktyviai dalyvavusiam XVIII a. pabaigos Lietuvos ir Lenkijos literatūriniame gyvenime, Ignacy Bykowskiui. Apskritai daugumą vertimų sudarė

⁴ *Monitor*. 1782, Nr. 3, s. 20.

⁵ Vilniaus pijorų spaustuvėje leisti užsienio autorių kūrių vertimai nustatyti pagal K. Estreicherio bibliografiją ir peržiūrėjus Lietuvos mokslų akademijos bei Vilniaus universiteto bibliotekų retų spausdinių skyrių katalogus.

⁶ Tuo metu buvo manoma, kad skaitytojui bus lengviau suprasti kitos šalies autoriaus kūrinį, jėgu vertime atsispindės skaitytojui gerai pažįstamas jį supantis pasaulis.

netikslūs vertimai – apie tai, kad vertėjas daugiau ar mažiau pakeitė tekstą, skaitytojas neretai buvo informuojamas pratarinėje. Be to, buvo plačiai išsigalčjęs įprotis ne tik neminėti perdirbamų ar sekamų veikalų autorių, bet ir keisti tekste minimų asmenų vardus sau priimtiniais⁷. Dažnai vietoj autoriaus pavardės antraštiniuose knygų lapuose būdavo nurodoma tik tai, kad kūrinyms verstas iš vienos ar kitos kalbos.

XVIII a. pirmojoje pusėje vidutiniškai 10–15% spaustuvių produkcijos sudarydavo vertimai⁸. Ši kiekybinė charakteristika mažai tepasikeitė ir antroje šimtmečio pusėje. Žinoma, vienos spaustuvės vertimų spausdindavo daugiau, kitos – mažiau. Tarkim, Vilniaus akademijos spaustuvė 1697–1763 m. išspausdino apie 130 vertimų, o tai sudarė maždaug 11% visos to laikotarpio spaustuvės produkcijos⁹. Beje, šie skaičiai rodytų, kad Vilniaus akademijos spaustuvė minėtu laikotarpiu išspausdino daugiausia užsienio autorių kūrinių vertimų iš visų LDK ir Lenkijos spaustuvių. Vilniaus pijorų spaustuvėje XVIII a. buvo išspausdinti daugiau kaip 70 (su pakartotiniais leidimais) kūrinių vertimų. Tai sudaro apie 20% visos šio šimtmečio spaustuvės produkcijos. Neabejotina, kad knygų (ir verstinių, ir originalių) repertuarui turėjo įtakos spaustuvių priklausomybė tam tikram ordinui. Pijorų spaustuvė pirmiausia turėjo tenkinti savo ordino didaktines reikmes – tai lėmė, kad Vilniaus pijorų spaustuvėje daugiausia buvo spausdinama ne *sensu stricto* mokslinė, bet mokslo populiarioji literatūra, atlikusi vadovėlių funkciją.

Šviečiamojame epochoje iš mokslinės literatūros daugiausia buvo verčiama technikos mokslų (36,6%) ir pedagogikos (35%), mažiausia – astronomijos (5%), fizikos (10,3%), ekonomikos (14,2%), filosofijos (16,4%) ir teisės (16,8%) literatūros¹⁰. Kiekvienoje spaustuvėje pirmenybė buvo teikiama ne toms pačioms mokslo šakoms. Vilniaus pijorų spaustuvėje iš mokslinės literatūros daugiausia buvo spausdinama medicinos ir istorijos mokslo knygų, Vilniaus akademijos spaustuvėje – filosofijos, istorijos, tikslųjų mokslų, Varšuvos pijorų spaustuvėje – istorijos, filosofijos, politikos ir teisės, matematikos bei medicinos¹¹. Netolygiai pasiskirsto ir religinės, įvairių mokslo šakų bei grožinės literatūros vertimai. Verstinė religinė literatūra, išspausdinta Vilniaus pijorų spaustuvėje, sudarė apie 37% užsienio autorių vertimų, o pasaulietinė – 63%. Suskirsčius Vilniaus pijorų spaustuvės veiklos laikotarpį dešimtmečiais,

⁷ Karolis Lenkiewiczzius, išvertęs Jeano Baptiste'o Masillono *Mowy postne* – pamokslus, pasakytus būsimam Prancūzijos karaliui Liudvikui XV, savo darbą dedikavo tuomet dar tik devynerių metų Aleksandriui Pociėjui. Vertėjas savavališkai ne tik dedikacijoje, bet ir pačiame tekste pakeitė Liudviko XV vardą į A. Pociėjaus. Apie savo ketinimus pakeisi vardą įspėjo pratarinėje.

⁸ *Migoń K. Pismienictwo obce w polskiej produkcji wydawniczej czasów saskich // Acta Universitatis Wratislaviensis. 72 (1967), s. 34.*

⁹ Ten pat, p. 35. Duomenys apie Vilniaus akademijos spaustuvėje pasirodžiusių vertimų kiekį yra gana pricštaringi. Irena Petrauskienė teigia, kad XVIII a. šioje spaustuvėje buvo išspausdinti tik 78 užsienio autorių kūrinių vertimai. Žr.: Petrauskienė I. Vilniaus Akademijos spaustuvė, 1575–1773. Vilnius, 1976. P. 183.

¹⁰ *Żbikowska-Migoń A. Op. cit., s. 59.*

¹¹ *Żbikowska-Migoń A. Op. cit., s. 33.*

galima pastebėti, kad septintajame dešimtmetyje vertimai sudarė 29%, aštuntajame – 34%, devintajame – 21%, o dešimtajame – jau tik 16% visos tų dešimtmečių spaustuvės produkcijos. Vertimų spausdinimo pagyvėjimas aštuntajame dešimtmetyje, ko gero, sietinas su Edukacinės komisijos įkūrimu ir jos vykdoma švietimo reformų įgyvendinimo programa. Neabejotina, kad Edukacinės komisijos pradėtos reformos turėjo įtakos pijorų spaustuvės vertimams.

Vilniaus pijorų spaustuvėje spausdinta verstinė religinė literatūra atskleidžia visą daugelyje to meto spaustuvų dažniausiai pasitaikančių populiariosios religinės literatūros leidinių repertuarą. Tai ir garsiausias katalikams skirtas Romos katekizmas¹², sudarytas Tridento Susirinkimo nutarimu 1566 m., ir vienuolių ordinų regulos¹³ bei jų aiškinimai¹⁴, religinių apmąstymų rinkiniai¹⁵, Bažnyčios mokytojų ir šventųjų darbai¹⁶, popiežiaus Pijaus VI kalba¹⁷ ir kt. Pamokslų leidyboje pirmenybė buvo teikiama saviems autoriams, tačiau vienam garsiam pamokslininkui buvo padaryta išimtis. Vilniaus pijorų spaustuvėje buvo spausdinami garsaus XVII–XVIII amžių sandūros prancūzų pamokslininko, vyskupo Jeano Baptiste'o Massillono darbai. Šio žmogaus, kaip puikaus pamokslininko, talentą didžiai vertino Prancūzijos karalius Ludvikas XIV, po išklauso pamokslą taręs: *Ne vieną jau girdejau pamokslininką, visais buvau patenkintas, bet kai klausausi tavęs, tėve, visada esu nepatenkintas savimi*¹⁸. Literatūriškai labiausiai vykusiais laikomi J. B. Massillono pamokslai, pasakyti 1718 m. būsimam karaliui Ludvikui XV. Šie pamokslai pijoro Karolio Lenkiewicziaus buvo išversti į lenkų kalbą ir 1783 m. išspausdinti Vilniaus pijorų spaustuvėje pavadinimu *Mowy postne*. Be jų, Vilniaus pijorų spaustuvėje buvo išspausdintas II tomas¹⁹ šio vyskupo pasakytų kalbų – *Mowy Xiędza M. Massillona Biskupa de Clermont, na konferencyach duchownych y Synodach Dyecezalnych miane (1772–1773)*, kurias iš prancūzų kalbos išvertė Žemaičių kanauninkas ir būsimasis Edukacinės komisijos narys (1792) Józefas Lopacinski. To paties vertėjo buvo išverstas ir kitas J. B. Masillono veikalas – *Czytania pobozne na kazdy dzien miesiąca (1772)*, kuris buvo pirmasis

¹² Katechizm Rzymiski z dekrctu S. Koncylium trydentskiego za rozkazem S. Piusa V... Wilno druk. J. K. M. y Rzeczypospolitey XX Scholarum Piarum, 1762.

¹³ Regula sancti Francisci... Vilnac typ. Scholarum Piarum, 1760.

¹⁴ *Fischinganus J.* Uwagi na regulę ... S. Benedykta ... W Wilnie : w drukarni J. K. M. Rzpłtety Schol. Piarum, 1765.

¹⁵ *Lawal J.* Dzień zakonny albo sposób bogoboynego wszystkich godzin... Wilno u Piarow, 1777; *Góra Tabor dla bawiących się...* W Wilnie : w druk. XX Schol. Piar., 1764; *Salezj Franciszck. Prawdziwe rozmowy duchowne...* W Wilnie : w druk. XX Schol. Piar., 1764.

¹⁶ *Bonawentura, Św.* Żywot zbawiciela I odkupiciela naszego Jezusa Chrystusa y przeczystey Boga Rodzicy Maryi Panny... Wilno w druk. J. Kr. M. y Rzeczyposp. u XX. Pijarów, 1791; *Gertruda Św.* Posel Boskiej łaskawości W Wilnie w drukarni XX. Schol. Piar., 1763.

¹⁷ Pius VI. Mowa W Wilnie w drukarni XX. Schol. Piar., 1776.

¹⁸ *Podręczna Encyklopedya Kościelna.* Warszawa, 1911. T. 25/26, s. 349.

¹⁹ Pirmasis tomas buvo išspausdintas 1772 m. Varšuvos misionierių spaustuvėje. Źr.: *Estreicher K.* Bibliografia Polska. Kraków, 1908. T. 22, s. 218.

garsaus pamokslininko kūrinys, išverstas į lenkų kalbą ir išspausdintas Lenkijos ir Lietuvos Respublikoje. Ir tik vėliau J. B. Masilloną „atrado“ kitos Respublikos spaustuvės. Apskritai, visa šio pamokslininko kūryba buvo dažnai leidžiama ne tik įvairiuose Prancūzijos miestuose, bet ir visoje Europoje.

Dėl Šviečiamosios epochos įtakos atsiradusios naujos religingumo formos, progaujančios pasaulietinę moralę ir vos ne laisvamanybę, matyt, baugino ir Lietuvos katalikų dvasininkus, atsakingus už tradicinio tikėjimo išsaugojimą. Neatsitiktinai Žemaičių vyskupo Jano Dominiko Lopacinskio, beje, išvertusio dvi knygas iš prancūzų kalbos ir palikusio keletą savos kūrybos darbų, rūpėčiu buvo paskubėta išversti ir išleisti prancūzų pedagogo, moralisto, politinio rašytojo Antoine Louis Caraccioli²⁰ veikalą, kritikuojantį deizmą – *Religia poczwięgo człowieka*. Nors Lietuvai tokios „erezijos“ gal ir negrėsė, tačiau reikėjo apsisaugoti iš anksto. Vertėjas Bernardas Syručas pratarinėje rašo: *Nemanau, kad Lietuvoje jau plitų toks bedieviškumas, tačiau, saugantis beatslenkančio blogio, reikia iš anksto vartus užverti*. A. L. Caraccioli buvo gerai žinomas Europos skaitytojams – jo kūrybą mielai leido Paryžiaus, Romos, Liežo, Frankfurto, Briuselio, Amsterdamo, Leipcigo, Krokuvos ir kitos spaustuvės.

Kunigo Pawelo Ksawery Brzostowskio iš italų kalbos versta jėzuito Baltazaro Gracijano knyga *Nauka dla nowych spawiedników* (1765–1766) sulaukė, kaip pratarinėje rašo vertėjas, ir priekaištų, ir pritarimų: vieni priekaištavo, kad knygelę galėsią skaityti ne tik kunigai, bet ir paprasti žmonės, kurie sužinos tai, kas tik kunigams dera žinoti. Kiti gi sakė, kad jeigu italams Italijoje knyga buvo tokia naudinga, ir mums nieko bloga nepadarys. Pats vertėjas mano, kad šis kūrinys moko ne tik išpažinčių klausyti, bet ir nuodėmės gerai išpažinti. Knyga dedikuota vyskupui Ignotui Masalskiui, gali būti, kad tai jis bus paraginęs ją išversti, nes, kaip teigia istorikas dr. Eligijus Raila, vyskupas Ignotas Masalskis siekė sukurti visiškai naują švietimo epochos intelektualinio ganytojo įvaizdį²¹.

Religinės literatūros kūriniams galima priskirti ir Bažnyčios istorijos knygas. 1772 m. Vilniaus pijorų spaustuvėje buvo išspausdinta iš prancūzų kalbos versta knyga *Uwagi nad historją kościelną*. Po dedikacija Vilniaus diacezinės seminarijos regentui Tomui Husarzewskui pasirašo tos pačios seminarijos klierikai – tad vertėjas ir pratarinės autorius lieka nežinomas. Tikrojo autoriaus pavardė knygoje taip pat neminama: tik aproboatoje, pasirašytoje kunigo Michała Franciszeko Karpowicziaus, teigiama, kad autorius prancūzas naudojosi garsaus Bažnyčios istoriko Claude Fleury disertacija. Pratarinėje giriamas vyskupas I. Masalskis, įtraukęs Bažnyčios istorijos dėstymą į Vilniaus diacezinės seminarijos mokymo programą. Po pratarinės eina išpėjimas, kuriame vertėjas aiškina, kad versdamas stengėsis tiksliai perteikti autoriaus mintis,

²⁰ A. Caraccioli vertas paminėti ir kaip europietiškojo universalizmo reprezentantas, entuziastingai konstatavęs, kad keliaudamas po Europą jautiesi taip, tarsi nė nebūtum išvykęs iš Paryžiaus. Žr.: *Caraccioli L. A.* Paris, le modèle des nations étrangères ou l'Europe française. Venise, 1777. P. 351.

²¹ *Raila E.* Vilniaus vyskupas Ignotas Masalskis ir katalikiška apšvieta: edukacijos ir pastorcijos simbiozė // Kultūros istorijos tyrinėjimai. Vilnius, 1997. T. 3, p. 95–96.

tačiau nevengęs papildyti knygos ir savo žiniomis, laisvai, savais žodžiais rašęs paaikškinimus. Savo nuožiūra vertėjas išbraukė tas autoriaus mintis, kurios Lenkijoje galėjo pasirodyti neįprastos.

Šventojo Rašto istorijai mokyti mokyklose galėjo būti naudojama knyga *Krótkie zebrawie historyi świętey Starego y Nowego zakonu*. K. Estreicheris fiksuoja tik vieną, 1769 metų, šios knygos leidimą²². Tačiau Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomi dar keturi – 1761, 1778, 1792 ir 1798 metų leidimai. Tikriausiai jų buvo dar daugiau, nes 1778 metų leidimas įvardytas kaip ketvirtasis. Knygoje pateikiama trumpa Senojo ar Naujojo Testamentų ištrauka, o po jos – ta pati medžiaga pakartojama klausimų ir atsakymų forma. 1778, 1792 ir 1798 metų leidimai papildyti tikėjimo tiesų aiškinimais. Knygos vertėjas nežinomas.

Didžiausią verslinės pasaulietinės literatūros dalį (apie 27%) sudarė grožinė literatūra²³. Nors 1770–1790 m. daugelyje spaustuvių pastebimas antikos autorių kūrinių (originalo kalba ar vertimų) spausdinimo pagyvėjimas²⁴, tačiau Vilniaus pijorų spaustuvėje aptariamuoju laikotarpiu jų buvo išspausdinta labai nedaug²⁵, kiek daugiau dėmesio sulaukė Šviečiamosioje epochoje savo populiarumą atgavęs Markas Tulijus Ciceronas, kurio darbai buvo tobulos retorikos pavyzdys. Apskritai M. T. Cicerono kūryba buvo gana dažnai leidžiama įvairiose LDK spaustuvėse²⁶. Šio autoriaus populiarumą liudija ir tai, kad, be pačių M. T. Cicerono darbų, atskirai buvo leidžiami jo kūrinių komentarai. Vilniaus pijorų spaustuvė išspausdino keturias M. T. Cicerono kalbų knygas²⁷, kurios buvo naudojamos kaip retorikos pratybų pavyzdžiai pijorų mokyklose. Retorikos mokslo dėstymas XVIII a. pabaigoje dėl S. Konarskio reformų poveikio buvo gerokai modifikuotas. Apie būtinybę taisyklingai kalbėti, rašyti, formuluoti savo mintis kalba vertėjas B. Syručas Marko Fabijaus Kvintilijano [sic!] *Wybornieysze mowy sądowe (1769, 1771)* pratarinėje skaitytojui: *be mokslo negalima tapti nei geru audėju, nei geru puodžium, tačiau mums atrodo, kad teisme mes puikiai galime kalbėti be mokslo, lyg būtume gimę jau turėdami tą sugebėjimą*. Nors knygos autoriaus vardas beveik sutampa su žinomo Romos oratoriaus, parašiusio garsųjį retorikos veikalą *De institutione oratoria*, vardu, tačiau pratarinėje vertėjas teigia, kad tai ne garsiojo Kvintilijano, bet kito asmens darbas: *šitas mūsų Kvintilijanas (kaip ir tas vėlesnis, rašęs apie retorikos meną)*

²² Estreicher K. Op. cit., t. 16, s. 238.

²³ Kaip grožinė literatūra čia bus aptariama antikinė, naujoji (t. y. XVIII a.) ir vaikų literatūra.

²⁴ 1764–1799 metais Abiejų Tautų Respublikoje buvo išleista 26 antikos autorių kūriniai (vertimai ir originalai). Žr.: Słownik literatury polskiego oświecienia. Wrocław etc., 1977. S. 19.

²⁵ Čia neminimos įvairių antikos autorių kūrinių ištraukos, publikuotos lotynų kalbos ar retorikos vadovėliuose.

²⁶ Plačiau apie tai žr.: *Ulčianaitė E.* Antikos autoriai XVI–XVIII a. Lietuvoje // Vilniaus universiteto bibliotekos metraštis, 1991. Vilnius, 1993.

²⁷ *Cicero M. T. Mowy* W Wilnie : w drukarni J. K. M. y Rzeczypospol. XX. Schol. Piarum, 1770; *Cicero M. T. Mowy...* W Wilnie w drukarni J. K. M. y Rzeczypospolity u XX. Scholarum Piarum, 1777; *Cicero M. T. Mowy za Sextem Rosciuszem...* W Wilnie : w Druk. XX. Piarum, 1770; *Cicero M. T. Mowy...* W Wilnie w drukarni J. K. M. y Rzpłitey XX. Schol. Piar., 1778–1783.

turejo mokinių, kuriems šitas kalbas arba pats rašė kaip pavyzdį, arba kitų parašytas išvertė²⁸.

Romėnų poeto Horacijaus populiarumą Šviečiamajoje epochoje liudija daugybė jo leidimų. Vilniaus pijorų spaustuvė išleido Horacijaus *Satyrų Wszystkie wierszem polskim przez iednego z obywatelów Litewskich wyłożone*, iš lotynų kalbos verstas Bresto kašteliono Marcino Matuszewicziaus, kuris labiau žinomas kaip puikus memuaristas²⁹. Vertimas pasižymėjo sustiprintais didaktikos elementais, asmeninėmis amplifikacijomis, buvo labai aktualizuotas. Knygoje vertėjas nepasirašęs. Satyros buvo išspausdintos 1784 m., praėjus vienuolikai metų po vertėjo mirties, nes, kaip jis pats rašo pratarmėje, *savo satyrų, kol gyvas esu, spausdinti neketinu, tebus tai opus posthumum ir liks tik rankraštyje*.

Vilniaus pijorų spaustuvėje buvo išleisti du pasakėčių rinkiniai: prancūzų jėzuito, XVII a. poeto Piere Juste Sautelio pasakėčios *Zabawki poetyckie alegoryczne, czyli Wiersze do rozweselenia umysłów I obyczajów wydoskonalenia dodane* (1776), iš lotynų kalbos verstos Adamo Toloczko, ir indų filosofo Pilpajaus (Bidpa, tikr. Višnušarman) *Powiesci* (1779) – pasakėčios apie žvėris, nežinomo vertėjo verstos iš prancūzų kalbos. P. J. Sautelis buvo gana populiarus, jo kūrinių leidimai pasirodė Prahėje ir Bratislavoje, be to, 1778 m. Vilniaus pijorų spaustuvėje buvo išspausdintas ir 1712 m. Mediolane leisto to paties kūrinio perspaudus lotynų kalba.

Bene daugiausia XVIII a. itin populiarių grožinės literatūros kūrinių išvertė Ignacy Bykowski – poetas, dramaturgas, memuaristas ir vertėjas. Žinoma per 30 jo spausdintų darbų, nemažai kūrinių liko rankraščiuose. Didesniąją I. Bykowskio kūrybos dalį sudaro vertimai, bet tik nedaugelyje leidinių nurodytas kūrinio autorius – dažniausiai nei antraštiniame lape, nei pratarmėje jokių duomenų, kad tai yra vertimas, nėra. Vilniaus pijorų spaustuvėje buvo išspausdintos keturios³⁰ I. Bykowskio verstos knygos: labai modifikuotas garsaus anglų rašytojo Alexandro Pope'o kūrinys *Kosciół sławy* (1799), Francois Thomas Marie de Baculard d'Arnaud sentimentalus romanas *Sydney y Wolsan* (1799), Jeano Francois Marmontel'o *Fonroz y Adelaida* (1799) bei *Nelson y P. Blanford* (1799). Be šių, Vilniaus pijorų spaustuvėje buvo išleista M. C. Desjardins de Villedieu *Astrea albo Tamerlan* – tuo metu madinga orientalistinė istorija. Pats garsiausias grožinės literatūros kūrinys, išspausdintas Vilniaus pijorų spaustuvėje – prancūzų rašytojo Alaino Rene Lesage papročių romanas *Diabel kulawy*, satyriškai vaizduojantis to meto žmonių gyvenimą. Šį romaną, kaip ir *Astrea albo Tamerlan*, iš prancūzų kalbos išvertė Anna Narbuttowa³¹.

²⁸ *Quinktylianus M. G.* Wybornicysze mowy sądowc... W Wilnie w Drukarni J. K. M. y Rzpłtey. XX. Schol. Piar., 1769. S. 7.

²⁹ M. Matuszewicziaus memuarai *Diariusz życia mego ile spamiętać mogę* laikomi vienu iš geriausių pasakojamųjų šaltinių, padedančių pažinti XVIII a. šlėktos mentalitetą. Žr.: *Polski słownik biograficzny*. Wrocław et c., 1975. T. 20, s. 222–224.

³⁰ Šiame straipsnyje aptariamos tik tos I. Bykowskio verstos knygos, kurių antraštiniuose lapuose nurodyta, kad jos tikrai buvo išspausdintos Vilniaus pijorų spaustuvėje. Daug I. Bykowskio vertimų buvo išleista anonimiškai, geriausiai atveju nurodant tik spausdinimo vietą.

³¹ A. Narbuttowa – viena iš trijų moterų vertėjų, kurių darbai buvo spausdinami Vilniaus pijorų spaustuvėje. Jos vertimai, kurių leidimą finansuodavo vyras Józefas Narbuttas, apibūdinami kaip vidutiniški. Žr.: *Polski słownik biograficzny*... T. 22/3. Zeszyt 94, p. 540.

Iki XVIII a. antrosios pusės Respublikoje vaikams dažniausiai buvo skaitomi antikos autorių kūriniai lotynų ir prancūzų kalbomis. Tai būdavo suaugusiems skirtų knygų adaptacijos. Tiksliai XVIII a. antroje pusėje, S. Konarskiui iškėlus šūkį *per auklėjimo reformą prie tėvynės atgimimo*, buvo susirūpinta literatūra vaikams lenkų kalba. Vilniaus pijorų spaustuvėje šiuo laikotarpiu buvo išspausdintos dvi knygelės vaikams, verstos iš prancūzų kalbos. Tai Arnaud Berquino *Prawdziwy przyjaciel dzieci* (1777) ir *Przyjaciel dzieci* (1782). A. Berquinas pagarsėjo savo knygelėmis vaikams – *L'Ami des Enfants*, kurias galima pavadinti ir periodiniu leidiniu, nes nuo 1782 m. Paryžiuje jos buvo leidžiamos kas mėnesį. Už šias knygeles autorių apdovanojo Prancūzijos mokslų akademija, jos buvo leidžiamos Prancūzijoje, Italijoje ir Šveicarijoje. A. Berquinas vaikams rašė apsakymus, dialogus, dramines scenas, eilėraščius. Manoma, kad jis naudojosi anglų (miss Trimmer) ir vokiečių (Weiss) patirtimi šioje srityje³². Į lenkų kalbą *Prawdziwy przyjaciel dzieci* išvertė pijoras Jakubas Petruszewiczius, o *Przyjaciel dzieci* – A. Narbuttowa. Tikriausiai buvo planuojama *Przyjaciel dzieci* leisti kaip periodinį leidinį vaikams, nes antraštiniame lape teigiama, kad tai – pirmasis tomas. Tačiau kiti tomai bibliografiniuose šaltiniuose neužfiksuoti³³.

Šviečiamosioje epochoje žmogaus *medicina emė orientuotis į praktiką*³⁴, todėl maždaug nuo XVIII a. vidurio daugelyje Europos šalių buvo pradėti leisti įvairūs medicinos vadovai, praktinių medicinos patarimų rinkiniai, parašyti visiems lengvai suprantama kalba, nevartojant jokių medicinos mokslo terminų. Šios srities pradininku laikomas³⁵ Lozano gydytojas Augustas Simone'as Tissot, 1761 m. Lozanoje išspausdinęs savo veikalą *Avis au peuple sur la sante*. Knyga sulaukė didelio susidomėjimo, buvo verčiama į daugelį Europos kalbų. Respublikoje šio veikalą tritomis Varšuvos pijorų spaustuvėje buvo išleistas keturis kartus³⁶. Vilniaus pijorų spaustuvėje pirmoji tokio pobūdžio verstinė knyga pasirodė 1769 m. Tai buvo kunigo Stanisława Bohusza Siestrzencewicziaus iš anglų kalbos versta Jacobo Mackenzie *Sztuka utrzymania zdrowia y oney historya* (antrasis leidimas – 1773)³⁷. Ši knyga neturėjo konkurentų ir dominavo rinkoje net du dešimtmečius. Pažymėtina, kad jos leidimą inicijavo tas pats vyskupas Ignatas Masalskis, *paveiktas iš Vakarų Europos plintančių naujų medicinos teorijų ir bandęs Lietuvoje realizuoti plačią asmens higienos ir profilaktikos programą*³⁸. Knygos dedikacijoje, skirtoje I. Masalskiui, vertėjas rašo: *Kai Maloninga-*

³² Encyklopedyja powszechna. Warszawa, 1866. T. 3, p. 285.

³³ Izabela Kaniowska-Lewańska savo monografijoje *Literatura dla dzieci i młodzieży do roku 1864* teigia, kad A. Narbuttowa išvertė keturis *L'Ami des Enfants* tomas. Tačiau, be minėtų monografijos, niekur kitur (bibliografiniuose šaltiniuose, bibliotekų knygų kataloguose, kituose leidiniuose) nepavyko aptikti žinių, kad A. Narbuttowa būtų išvėrčiusi keturis *L'Ami des Enfants* tomus.

³⁴ Ulrich Im Hof. Švietimo epochos Europa. Vilnius, 1996. P. 167.

³⁵ Ten pat, p. 176.

³⁶ *Estreicher K.* Op. cit., t. 31, s. 167–168.

³⁷ *K. Estreicherio* Bibliografia Polska klaidingai nurodyti antrojo leidimo metai (1775).

³⁸ Raila E. Vilniaus vyskupas Ignatas Masalskis ir katalikiška apšvieta: edukacijos ir pastoracijos simbiozė // Kultūros istorijos tyrinėjimai. Vilnius, 1997. T. 3, p. 129.

sis ponas... trokšdamas populiarinti žinias apie žmogaus kūną, šią knygą man pasiūlei išversti, džiaugiausi, kad pirmiau, negu mano dulkes atvėš, mokyklose iškart po Dvasinio Katekizmo mokysis kūno ir dvasios šventovės suvokimo katekizmo. 1790 m. du kartus buvo išleistas nežinomo vertėjo iš prancūzų kalbos verstas medicinos vadovas *Albert nowy* (trečiasis leidimas – 1793). Tais pačiais metais pasirodė garsaus škotų gydytojo Wilhelmo Buchano asmens higienos knygos *Domestic medicine* sutrumpintas vertimas *Zbiór niektórych obserwacyi*, o 1792 metais – Vienos medicinos kolegijos prezidento, karališkojo daktaro Antono Stoercko dvitomė *Medycyna Systematyczna-Praktyczna*, skirta karo ir kaimo felčeriaus. Ši knyga kunigo pijoro F. B. Darguszo buvo išversta ne iš originalo, – pratarmėje skaitytojams rašoma, kad vertėjui imantis darbo ji jau buvo išversta į lotynų ir prancūzų kalbas. Jau pats knygos pavadinimas rodo, kad ji šiek tiek skyrėsi nuo ankstesniųjų: buvo skirta ne plačiajai visuomenei, bet tam tikriems specialistams. Knygoje pateikiami ligų aprašymai, gydymo būdai ir receptai, vaistų klasifikacija. Pastarosios trys knygos buvo parduodamos Krokuvos F. C. Netto knygyne. Įdomu, kad pirmosios dvi kainavo po 3 zlotus, o trečioji – net 20 zlotų³⁹. Iš visų minėtų leidinių populiariausias Europoje, ko gero, buvo G. Buchano veikalas. Pirmasis jo leidimas pasirodė 1772 m. Londone (vadinasi, Lietuvą jo vertimas pasiekė tik po 18 metų). Iki 1803 m. Anglijoje buvo išleistas mažiausiai 18 kartų, Prancūzijoje – 5 kartus. Be to, jau XIX amžiuje Prancūzijoje 7 kartus buvo išleistas šis G. Buchano veikalas ispanų kalba. Iš viso medicinos praktikos literatūra sudarė 12% Vilniaus pijorų spaustuvės verstinės literatūros produkcijos.

Istorinės literatūros Vilniaus pijorų spaustuvė išspausdino šiek tiek mažiau: ji sudarė 8% spaustuvės verstinės literatūros produkcijos. Buvo išleisti keturių pavadinimų veikalai, ir neatsitiktinai vieno iš jų – *Zwyczaie starożytnych rzymian* – pasirodė du leidimai (1762 ir 1772). Pijorų mokyklose daug dėmesio buvo skiriama antikos istorijai, literatūrai, kultūrai. Šių dalykų studijavimas turėjo ne tik pažintinę, bet ir auklėjamąją reikšmę. Tokie Romos istorijos veikalai, kaip *Zwyczaie starożytnych rzymian*, Charleso Montesquie *Uwagi nad przyczynami wielkosci y upadku Rzeczypospolitey Rzymskiey* ar Philipo Macquero *Dzieje rzeczypospolitey rzymskiey* buvo senovės Romos visuomeninių ir politinių pokyčių interpretacija, atskleidžianti Šviečiamosios epochos nuostatas – skatinti patriotizmą ir ugdyti jauno žmogaus pilietinę savimonę. Pažymėtina, kad šie leidiniai tenkino ne vien pijorų mokyklų poreikius – jie buvo skirti ir kitiems skaitytojams⁴⁰. *Zwyczaie starożytnych rzymian* dedikacijoje teigiama, kad knygelė skiriama laisvalaikio skaitymui. Šio kūrinio autorystę K. Estreicheris priskiria tuo metu Prancūzijoje ir Italijoje labai populiariam rašytojui Jeanui Rodolphe'ui d'Arnay⁴¹. Jo nuomone, tai yra šio autoriaus knygos *Habitudes et moeurs privees* vertimas. Tačiau knygos antraštiniame lape, kunigo B. Syručo pasirašytoje dedikacijoje Józefui Szczyttui bei Heronimui Mohlui ir pratarmėje nėra jokių duomenų, leidžian-

³⁹ Gazeta Warszawska. 1791, Nr. 61; 1793, Nr. 4.

⁴⁰ Słownik literatury polskiego oświecienia p. 18.

⁴¹ Estreicher K. Bibliografia Polska T. 12, s. 221.

čių manyti, kad tai yra vertimas. Galbūt tai šio kunigo kompiliacinis darbas, parašytas pasinaudojant J. R. d'Arnay, o gal ir kitų autorių kūriniais. Pats parengėjas dedikacijoje savo darbą apibūdina žodžiu *zebralem* (surinkau).

1750 m. Paryžiuje buvo išspausdinta Piere'o Josefo Solignaco *Histoire de Pologne* – Lenkijos istorija nuo seniausių laikų iki Žygimanto Augusto mirties. P. J. Solignacas buvo karaliaus Stanisława Lenczyński sekretorius Lotaringijoje. Nuopelnai už tai, kad paragino prancūzų P. J. Solignacą parašyti Lenkijos istoriją priskiriami dviem garsiems to meto žmonėms: karaliui Stanisławui Lenczyńskiui⁴² ir garsiam mokslo ir literatūros mecenatui, bibliografui, leidėjui, rašytojui Józefui Andrzejui Zaluskiui. Šis rašė: *Solignacas, mano bičiulis, karaliaus Stanisława sekretorius, mano paragintas ir mano knygomis pasinaudojęs surinko ir išleido penkis savo Istorijos tomus*⁴³. Knyga vėliau buvo leista Amsterdame, Peterburge, išversta į vokiečių kalbą pasirodė Halėje⁴⁴. 1763 m. Vilniaus pijorų spaustuvėje buvo išspausdintas pirmasis penkiatomio P. J. Solignaco veikalo *Histoire de Pologne* vertimo tomas. Knygos vertėjai Ignacy Pokubiatto ir B. Syručas pratarmėje skaitytojui negaili pagyrimų autoriui: *Taip aiškiai ir taip plačiai čia aprašyti Lenkijos istorijos įvykiai, kad, nors autorius teigia rašęs prancūzų tautai, atrodo, kad ši Istorija parašyta mūsų žemiečiams, o ne svetimšaliams... Aišku, kad autorius padarė mums didelę paslaugą: anksčiau mums reikalingų dalykų sunkiai turėję ieškoti daugelyje įvairių istorikų veikalų, dabar viską, ko reikia, turime viename rinkinyje*⁴⁵. *Historia Polska* leidimą finansavo Vilniaus katedros kaunainikas, publicistas ir vertėjas P. K. Brzostowski, kuris, kaip rodo 1760–1780 m. Vilniaus leidinių dedikacijos, finansiškai parėmė ne vienos knygos leidimą. 1780 m. Amsterdame ir Leipcige pasirodė šeštasis *Histoire de Pologne* tomas, tačiau, nors antraštiniame lape figūravo P. J. Solignaco pavardė, vis dėlto dėl rašymo stiliaus skirtumo manoma, kad Lenkijos istorijos tęsinį parašė jau ne minėtasis prancūzas⁴⁶. Ši knyga ilgai buvo naudojama kaip istorijos vadovėlis pijorų mokyklose⁴⁷.

Be gimosios šalies istorijos, Vilniaus pijorų spaustuvėje buvo išspausdinta penkiatomė Jeano Rousset de Missy (pseudonimas Ivan Nestesuranoj) *Historia państwa Rosyjskiego* (1781). Apie būtinybę pažinti artimiausios kaimynės istoriją pratarmėje skaitytojui rašo vertėjas B. Syručas: *Kaimyninės šalies ir tėvynės istorija glaudžiai susijusios, taigi ją išmanyti reikia labiau negu istoriją tolimesnių kraštų... Jokia kita tauta, išskyrus Rusiją, nepatyrė tiek daug ir tokių sunkių sukretimų, kuriems didelę įtaką darė ir lenkai. Neabejoju, kad šios Istorijos skaitymas mūsų žemiečiams bus malonus ir naudingas. Knyga dedikuota kunigaikščiui Adomui Czartoryskiui, garsėjusiam mecenavimu. Dažnai jis pats parinkdavo knygas, kurias reikėjo išversti, kviesdavo vertėjus,*

⁴² Encyklopedyja powszechna... T. 23, s. 813.

⁴³ Zaluski J. A. Biblioteka historyków, prawników, polityków I in. autorów pol. Kraków, 1932. S. 77–78.

⁴⁴ Estreicher K. Bibliografia Polska... T. 29, s. 33–35.

⁴⁵ Solignac P. J. Historia Polska. Wilno, 1763. T. 1, s. [1–2].

⁴⁶ Estreicher K. Bibliografia Polska... T. 29, s. 34.

⁴⁷ Polski słownik biograficzny... T. 27/2, s. 247.

bendradarbiaudavo su jais. Neabejotina, kad kunigaikštis bus prisidėjęs ir prie šio veikalų leidimo.

1793 m. Vilniaus pijorų spaustuvėje buvo išspausdintas šiek tiek sutrumpintas Voltaire'o *Wiek Ludwika XIV*. Knygoje nėra nei dedikacijos, nei vertėjo pratarmės, niekur neminama ir vertėjo pavardė. Ji paaiškėja iš 1812 m. *Kurjer Litewski* išspausdinto nekrologo, kuriame pranešama, kad 1812 m. sausio 16 d. mirė Pijorų ordino narys, buvęs *Kurjer Litewski* redaktorius Ferdinandas Serafinoviczius. Be kitų nekrologe išvardytų nuopelnų, teigiama, kad *jis taip pat išvertė puikų Voltaire'o veikalą „Liudviko XIV amžius“*⁴⁸. Knygos pradžioje įdėtas 193 prenumeratorių sąrašas, kuriam Vilniaus akademijos profesorių, vyskupų, kunigų, valstybės tarnautojų pavardės. *Wiek Ludwika XIV* Vilniaus pijorų spaustuvėje buvo išspausdintas praėjus 53 metams nuo originalo pasirodymo. Būdavo atvejų, kai vertimas pasiekdavo skaitytoją dar vėliau – 1800 m. Krokuvoje išspausdinta Voltaire'o *Historia Karola XII* pirmą kartą buvo išleista prieš 69 metus. Apskritai Voltaire'o kūrinius į lenkų kalbą buvo pradėta versti tik XVIII a. penktajame dešimtmetyje. Dažniausiai tai būdavo draminiai kūriniai, pagal kuriuos rengdavo vaidinimus reformuotose pijorų mokyklose⁴⁹. Ir tik vėliau, XVIII a. pabaigoje, buvo pradėta versti filosofines apysakas, istorinius veikalus. Akivaizdu, kad Lenkijos ir Lietuvos nuosaikios kultūros politikos formuotojai vengė pristatyti plačiajai visuomenei bent kiek radikalesnių pažiūrų autorių kūrinius.

Po 3% verstinės Vilniaus pijorų spaustuvės produkcijos sudarė fizikos, žemdirbystės ir pedagogikos veikalai.

Fizikos mokslo knygų vertimams, išspausdintiems Vilniaus pijorų spaustuvėje, atstovauja du veikalai – italų matematiko ir fiziko Giovanni Beccarijos knyga *O elektryczności stuczney y naturalney* (1786) bei Prancūzų mokslų akademijos nario Jacques Mathurino Brissono *Traktat początkowy czyli początki fizyki* (1800). G. Beccarijos knyga *Dell' elettricismo naturale ed artificiale*, pirmą kartą išleista 1753 m. Turine, buvo įvertinta kaip esanti aukščiau už viską, kas iki tol apie elektrą buvo parašyta⁵⁰. Knygą į lenkų kalbą apie 1783 m. išvertė būsimas Vilniaus akademijos profesorius Stanisławas Bonifacy Jundziłtas, tuo metu baigęs filosofijos studijas ir likęs Vilniuje klausyti teologijos kurso. S. B. Jundziłtas buvo išvertęs ir kitą to paties autoriaus knygą – *Dell' elettricismo artificiale*, pasirodžiusią Turine 1772 m. Vėliau ją garsus XVIII amžiaus fizikas Benjaminas Franklinas išvertė į anglų kalbą. Tačiau ši knyga nei Vilniaus pijorų, nei kitoje Lietuvos spaustuvėje išspausdinta nebuvo. Savo dienoraštyje S. B. Jundziłtas rašė: *1783 metais... laisvu nuo studijų laiku išverčiau iš italų kalbos Beccarijos veikalą „O elektryczności“ o vėliau to paties autoriaus darbą „O elektryczności stucznej I naturalnej“*.⁵¹ Šiek tiek toliau: *Tais metais (1785), gyvendamas Ščiučine, daviau spausdinti G. Beccarijos darbą „O elektryczności stuczney y natural-*

⁴⁸ Kurjer Litewski dodatek do kurjera Litewskiego. 1812, Nr. 12.

⁴⁹ Szarama-Swolkień M. Wolterianizm // Sownik literatury polskiego oświecienia..., s. 783.

⁵⁰ Encyklopedyja powszechna... T. 3, s. 20.

⁵¹ Archiwum do dziejów literatury I oświaty w Polsce. Kraków, 1914. T. 13, s. 435.

ney“. Kol kas lieka neaišku, kodėl spausdinimui buvo pasirinktas vienas, o ne kitas kūriny. J. M. Brissono *Traktat początkowy czyli początki fizyki* tritomis pirmą kartą buvo išspausdintas Paryžiuje 1789 m. Vilniaus pijorų spaustuveje išleistas veikalas, kaip rašoma knygos pratarėje, pijoro Wincenty Choynickio buvo verstas iš antrojo, 1797 m., leidimo. Iš mokyklų vizitacijų aprašymų galima spręsti, kad ši knyga kaip fizikos vadovėlis buvo naudojama daugelyje mokymo įstaigų: Vilniaus⁵², Gardino⁵³, Minsko⁵⁴, Volynės⁵⁵ ir kitų gubernijų mokyklose.

Svarbiausia Šviečiamosios epochos ekonomikos dalis, anot prancūzų istoriko Pierre Chanu, buvo žemdirbystė, todėl neatsitiktinai šioje epochoje žemdirbystei buvo skiriama daug dėmesio. P. K. Brzostowskis – vieno iš dviejų Vilniaus pijorų spaustuveje išspausdintų veikalų žemdirbystės tema vertėjas ir leidėjas – taip pat akcentuoja žemdirbystės mokslo svarbą visuomenei. Prancūzo inžinieriaus ir agronomo H. L. Dumamelio du Monceau dvitomio *Dzieło o rolnictwie* (1770) dedikacijoje Lenkijos karaliui ir LDK didžiajam kunigaikščiui Stanisławui Augustui P. K. Brzostowskis rašo: *Manau, kad iš žemdirbystės pagerinimo plaukia į Respubliką aibės gėrybių. Iš šio šaltinio teka kiekvienos valstybės turtai, galia ir gausa.* Grzegorz Kniażewiczius išvertė anglo Richardo Bradley *Kalendarz rolniczy y gospodarski* (1770). Knygos pratarėje vertėjas kalba apie žemdirbystės mokslo svarbą ir ragina kurti žemdirbių draugiją. K. Estreicheris teigia, kad šis darbas buvo išverstas iš sutrumpinto prancūziško 1743 m. Puisieux leidimo. Knyga buvo skirta tik LDK, nes, kaip teigia G. Kniażewiczius pratarėje, *negalima pateikti visuotinio žemdirbystės mokslo, kiekviena provincija, kiekviena apskritis privalo turėti savas instrukcijas. Be to, daugybė fizinių ir moralinių kliūčių, o ypač gyventojai ir neturtas ilgai bus kliūtis Lenkijos karalystei pritaikyti šį kalendorių.* Knygoje gausu įvairiausių vertėjo paaiškinimų, pastabų, žinučių, nušviečiančių kai kuriuos su žemdirbyste susijusius įvykius. Skaitant kalendorių galima sužinoti, kad Vilniaus vyskupas I. Masalskis parsigabeno iš Anglijos ne tik visus žemės ūkio padargus, bet ir kitus ūkyje reikalingus įrankius – pagal jų pavyzdį šalyje bus galima daugiau tokių pačių įrankių pagaminti. Knyga dedikuota vyskupui I. Masalskiui, kuris, kaip teigiama dedikacijoje, pasiūlė šį veikalą išversti ir savo lėšomis jį išleido. *Kalendarz rolniczy i gospodarski* buvo naudojamas kai kuriose Edukacinės komisijos mokyklose kaip žemdirbystės vadovėlis.

XVIII a. Lenkijoje ir Lietuvoje, kaip, beje, ir visoje Vakarų Europoje, pradėta labiau domėtis edukacijos problemomis – vis daugiau buvo leidžiama pedagoginės literatūros, įkuriama pirmoji Europoje institucija, besirūpinanti švietimo programa ir jos įgyvendinimu. Vilniaus pijorų spaustuve išspausdino du prancūzų istoriko, pedagogo, rašytojo Charleso Rollino, propagavusio utilitarinį mokslo modelį ir praktinį auklėjimo požiūrį, veikalus: *Uwagi nad wychowaniem młodzi* (1776) ir *O domowym*

⁵² Сборник материалов для истории просвещения въ России. Санкт Петербургъ, 1893. Т. 1, с. 553.

⁵³ Ten pat, p. 641.

⁵⁴ Ten pat, p. 556.

⁵⁵ Ten pat, p. 842.

cwiczeniu dzieci w naukach (1784). Pirmąjį darbą išvertė Józefas Zaranekas, Petigorsko vėliavininkas, o antrąjį – pijoras Adamas Tolloczko. Ch. Rollino darbai, be Vilniaus pijorų spaustuvės, dar buvo leisti Lvove ir Liublino jėzuitų spaustuvėje. Ch. Rollinu – vadovėlių autoriumi, jansenistu itin domėjosi S. Konarskis, kuris, matyt, pasiūnaujo jo darbus, kurdamas savo pedagoginę sistemą.

XVIII a. labai išpopuliarėjo įvairūs mandagumo vadovai, patarimai, kaip gyventi dvare, kaip daryti karinę ar tarnybinę karjerą, kaip susirasti draugų tarp galingųjų⁵⁶. Jie ypač buvo reikalingi tiems, kurie norėjo įsitvirtinti visuomenėje arba pagerinti savo padėtį. Daug tokio pobūdžio leidinių buvo atvežama iš Prancūzijos. XVIII a. antrojoje pusėje pasirodo pirmieji vertimai į lenkų kalbą, kuriuose gausu praktinių, dažnai labai tiesmukiškų patarimų. Tokias knygas vertė bei leido ir Vilniaus pijorai – jos sudarė apie 6% visos spaustuvės verstinės literatūros produkcijos. Bene populiariausia tokio pobūdžio knyga – epistolinio pobūdžio Beaumont le Prince kūrinys *Montier Listy* – sulaukė net trijų leidimų (1760, 1762, 1779). Tai motinos ir dukros viena kitai rašyti laišakai, kuriuose, be akcentuojamos Dievo pagalbos įvairiose gyvenimo situacijose, gausu ir įvairiausių patarimų. Knyga buvo skirta moterims, iš prancūzų kalbos ją išvertė LDK artilerijos generolo Sołohubo žmona Barbara. Varšuvos pijorų spaustuvėje daug kartų buvo leidžiamas tos pačios autorės kitas pokalbių forma parašytas kūrinys *Magazyn panieński*. 1603 m. Hanovijoje buvo išleistas Giovannio della Casa *Galateus seu de morum honestate et elegantia liber* – XVII amžiuje itin populiarus mandagumo vadovėlis, kurio 16-oje dalių pasakojama, kaip elgtis prie stalo, kelionėse, priėmimuose, kaip rašyti laiškus, kaip bendrauti su įvairaus rango žmonėmis ir t. t. 1772 m. šešios šio kūrinio dalys, pijoro B. Syručo išverstos į lenkų kalbą, buvo išspausdintos Vilniaus pijorų spaustuvėje, pavadinimu *Stary Galateusz czyli powszechna przestrogi obyczajności*⁵⁷.

Po 1,5% visos spaustuvės produkcijos sudarė karybos darbai ir nė vienai iš išvardytų sričių nepriskirtas leidinys *Sztuka pisania, czyli łatwe y jasne reguly uczącym się pozyteczne* (1777) – Paillasono parašytas kaligrafijos vadovėlis, naudojamas pijorų mokyklose. Prūsijos karaliaus Frydricho II veikalas *Nauka żołnierska Krola Polskiego dla Jego generalow dana* (1771) buvo populiarus visoje Europoje, išverstas į ispanų, italų, olandų, prancūzų ir kitas kalbas. Knygos leidimą finansavo Michalas Oginskis, LDK etmonas, kaip teigiama Kazimiero Narbuto parašytoje dedikacijoje, daug nusielpnęs savo krašto gerovei.

Vilniaus pijorų spaustuvėje leisti užsienio autorių kūriniai buvo verčiami iš keturių užsienio kalbų į lenkų ir lietuvių kalbas. Deja, į lietuvių kalbą aptariamuoju laikotarpiu

⁵⁶ Tokios literatūros pradžią ženkliną Erazmo Roterdamičio veikalas *De civitate morum puerilium*. Ši knyga turėjo didžiulį pasisekimą XVI ir XVII a. Gausūs perspaudai ir vertimai visoje Europoje liudija, kad jos įtaka šios srities literatūrai buvo labai ryški. Žr.: *Barnicka K. Pijarskie podręczniki dobrego wychowania w XVIII w Polsce // Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII–XIX wieku*. Warszawa ; Kraków, 1993.

⁵⁷ Antrasis to paties kūrinio leidimas pasirodė 1777 metais. Žr.: *Estreicher K. Bibliografia Polska...* T. 28, s. 117.

buvo išverstos tik trys religinio turinio knygelės: *Atminimas ant smerčia* (1790), verstas iš lotynų kalbos nežinomo vertėjo, Šv. Bonaventūros *Živatas* (1759), išleistas M. V. Dabarbaro lėšomis, ir J. Jaknavičiaus *Evaniele polskie i litewskie* (1797). Didžiausią dalį – apie 61% visos Vilniaus pijorų spaustuvės verstinės literatūros produkcijos sudarė vertimai iš prancūzų kalbos, 31% – iš lotynų, 6% – iš italų ir tik 2% – iš anglų kalbos. XVIII a. pirmojoje pusėje daugiausia dar buvo verčiama iš lotynų kalbos (iš 550 vertimų į lenkų kalbą 250 buvo iš lotynų kalbos)⁵⁸. Tuo metu kūriniai iš kitų užsienio kalbų dažniausiai būdavo verčiami pasinaudojant lotynų kalbą. Tarkim, *Katechizm Rzymiski* buvo parašytas italų kalba, tačiau į lenkų kalbą jis buvo išverstas iš lotynų kalbos. Antrojoje XVIII a. pusėje padėtis pasikeitė – lotynų kalbą pamažu išstūmė prancūzų kalba, perimdama ir tarpininko funkciją. Pavyzdžiui, G. Buchano ir R. Bradley darbai bei vokiškai parašyta Prūsijos karaliaus Frydricho II *Nauka żołnierska*, išspausdinti Vilniaus pijorų spaustuvėje, buvo verčiami ne iš originalo (vokiečių ar anglų) kalbų, bet iš prancūziškųjų vertimų. Tokia didelė prancūzų kultūros įtaka Lietuvos kultūrai ir švietimui nebuvo išimtinė. XVIII a. visa Europa žiūrėjo į Prancūziją, palikusių savo pėdsaką daugelio Europos šalių kultūrose. Kaip teigia Teresa Kostkiewiczowa, *Visada atsiranda viena tauta, kurią stengiasi pamėgdžioti kiti. Anksčiau tai buvo romėnai, dabar prancūzai*⁵⁹. Kalbant apie Prancūzijos ir Lietuvos ryšius galima pasakyti, kad žmonių judėjimas nebuvo vienpusis. Iš Lietuvos į Europą, o kartu ir į Prancūziją pramogų, darbo ar mokslo tikslais keliavo ne tik aristokratai bei valstybės elitas, bet ir kitų visuomenės sluoksnių atstovai. Iš Prancūzijos į Lietuvą vykdavo prancūzų kalbos mokytojai, vaikų auklėtojai, gydytojai, pavyzdžiui, Jaques Briotet, pirmasis Lietuvoje pradėjęs skiepyti nuo raupų. Iš Prancūzijos į Lietuvą, kaip ir į Lenkiją, plūste plūdo prancūziškos knygos – didelę jų paklausą ir gausų pasirinkimą rodo knygų pirklių katalogai bei dabartinių bibliotekų retų spausdinių skyrių XVIII a. katalogai. Knygos prancūzų kalba buvo spausdinamos ir Lietuvos bei Lenkijos spaustuvėse. Tolydžio daugėjo vertimų iš prancūzų kalbos. Emanuelio Rostwarovskio duomenimis, 1701–1710 m. iš prancūzų kalbos buvo išversta 13 knygų, 1741–1751 m. – 35, o 1751–1760 metais – 69⁶⁰.

Vilniaus pijorų spaustuvėje leistų užsienio autorių kūrinių vertėjai buvo gana įvairūs. Maždaug 20% vertėjų kol kas lieka nežinomi, nes po savo darbais jie nepasirašė arba nurodė tik savo priklausomybę ordinui, pavyzdžiui, *išvertė vienas pijoras*, o kitus 80% galima suskirstyti į dvi grupes: pasauliečius ir dvasininkus. Maždaug 20% leidinių išvertė pasauliečiai. Vertėjais dažnai tapdavo nepasiformintys dideliu talentu rašytojai ar poetai (I. Bykowski), išsilavinusios aukštuomenės damos (A. Narbuttowa, B. Sołohobowna), įvairūs valstybės tarnautojai (M. Matuszewiczius, J. Zaranekas). Pastarųjų norą išversti vieną ar kitą kūrinių galima paaikškinti ypatinga tarnavimo šaliai

⁵⁸ Migoń K. Op. cit., s. 49.

⁵⁹ Kostkiewiczowa T. Oświecenię próg naszej współczesności. Warszawa, 1994. S. 23.

⁶⁰ Buchwald-Pelcowa P. Książka we wczesnym oświecenię polskim I rosyjskim paralele i związku // Przemiany w Polsce, Rosji, na Ukrainie, Białorusi i Litwie (druga połowa XVII–pierwsza XVIII w.). Wrocław Warszawa ; Kraków, 1991. S. 114.

samprata: XVIII a. buvo manoma, kad išversti knygą mažiau išsilavinusiems skaitytojams (nesugebantiems skaityti originalo kalba) yra būtina pilietinė pareiga. Dažnu atveju vertėjais būdavo mokytojai – taip jie suderindavo vertėjo darbą su pedagogine veikla. Spausdinti ir mokinių parengti vertimai. Tačiau didžiausi šviečiamųjų idėjų ramsčiai buvo dvasininkai. Jie sudarė beveik 60% Vilniaus pijorų spaustuvėje leistų užsienio autorių kūrinių vertėjų, kurių dauguma buvo Pijorų ordino nariai. Tą didžiulį darbą atliko 15 įvairaus rango dvasininkų, dažnas dėstęs pijorų mokyklose ar universitete. Tai buvo labai išsilavinę žmonės, dauguma jų mokslus baigė užsienyje. S. B. Siestrzencewiczius mokėsi Frankfurto prie Oderio universitete, B. S. Jundziłtas studijavo Vienoje, vėliau dirbo Vilniaus universiteto profesoriumi, B. Syručas dėstė matematiką Vienos akademijoje, jo darbai buvo spausdinami ne tik Vilniuje, bet ir Romoje, Lvove, Varšuvoje.

Vilniaus pijorų spaustuvėje leistų užsienio autorių vertimų repertuaras rodo, kad buvo pasirenkami spausdinti XVII ar XVIII a. pradžios kūriniai, vertimą ir *editio princeps* dažnai skirdavo gana ilgus laiko tarpas – prirėkdavo net kelių dešimtmečių, kol Vakaruose pagarsėjusios knygos vertimas pasiekdavo Lietuvos skaitytoją. Tik į amžiaus pabaigą madingų užsienio kūrinių recepcija pasidarė daug spartesnė. Vilniaus pijorų spaustuvės politika buvo nuosekli ir kryptinga. Atrenkant kūrinius spausdinti, daugiausia dėmesio buvo kreipiama į mokykloms reikalingą literatūrą – vadovėlius. Siekiant atnaujinti mokymo sistemą, t. y. propaguoti ir populiarinti praktines žinias, buvo įgyvendinta konkreti leidybinė programa, kurioje ne paskutinė vieta teko ir vertimams. Šie greičiau nei originali literatūra padėjo panaikinti šalies kultūrinį atsilikimą.

Įteikta 1999 m. birželio mėn.

TRANSLATIONS OF THE FOREIGN AUTHORS IN THE VILNIUS PIERISTS PUBLISHING HOUSE

IRENA JACKEVIČIENĖ

Summary

Vilnius Pierists Publishing House founded in 1754, is known as one of the best publishing houses of the XVIII century in Lithuanian Grand Duchy. Approximately 300 books were published in this publishing house till the end of the century. In the XVIII century, when a great attention was paid to the education, a great interest was taken in the publishing of the popular scientific literature. As far as local society was not able to prepare necessary textbooks for schools in a short period of time, translated textbooks were used. Given in this article the XVIII century translations list of Vilnius Pierists Publishing House shows us that translations of foreign authors works formed 22% of Vilnius Pierists Publishing House's publications. Secular literature made 65% of all Vilnius Pierists Publishing House's published translations. Foreign authors' works of the XVII and the beginning of the XVIII centuries were translated most often. The translations from French made the greatest part of translations – 61%, from Latin – 31%, from Italian – 6% and from English – 2%. The translations assisted in overcoming the cultural backwardness of the country more effectively than original literature and supplied the market with desirable books.